

Lietuvos istorijos institutas

Giedrius Subačius

Simono Daukanto
Sankt Peterburgo ortografija
(1834–1846)

Monografija

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2021

TURINYS

19 Pratarinė

25 Įvadas

1. *Sankt Peterburgo pradžios ortografijos lūžis*, apie 1835–1836 m. pirmąją pusę

- 54 1.1. *HJ, JJ, PaP, KGi* ir *TKi* rašybos ypatybės, sutampančios su visų *IZ* atkarpų rašyba
- 54 1.1.1. <ei> [ei] (<dein-, deiw-, weit-, wein->) šaknyse
- 54 1.1.2. <-û> gen. pl.
- 54 1.1.3. <on> (<om, um>) [ɔn, ɔm]
- 54 1.1.4. <-te> inf.
- 55 1.1.5. <û>
- 55 1.1.6. <-ay, -ey> [ai] adv.
- 55 1.1.7. <ù> [ø], ypač galūnėse
- 55 1.1.8. <è> dat. sg. f. galūnėse
- 56 1.2. *HJ, JJ, PaP, KGi* ir *TKi* rašybos ypatybės, pasitaikančios *IZ* 3–6 ra
- 56 1.2.1. <-auo> (-avo[jo], -avo[ja], savo ir pan. be <w>)
- 56 1.2.2. <kiey-> [k'ei]
- 57 1.3. *HJ, JJ, PaP, KGi* ir *TKi* rašybos ypatybė, rašyta *IZ* 3, 4 ir 6 ra: galūnių <-ay> žodžiuose *kursai, tenai* ir kt.
- 57 1.4. *HJ, JJ, PaP, KGi* ir *TKi* rašybos ypatybės, vartotos *IZ* 5–6 ra: <ł> [l] ir <î> acc. sg.
- 57 1.4.1. <ł> [l]
- 57 1.4.2. <î> acc. sg. galūnėje
- 58 1.5. *HJ, JJ, PaP, KGi* ir *TKi* rašybos ypatybės, žinomos iš *IZ* 6 ra: <-ay, -ey> nom. pl. m. bei <-ą> acc. sg.
- 58 1.5.1. <-ay, -ey> nom. pl. m. galūnėje
- 59 1.5.2. <-ą> acc. sg. galūnėje
- 59 1.6. *HJ, JJ, PaP, KGi* ir *TKi* varijuojančios rašybos atvejai
- 59 1.6.1. <î> [e] raidės atsiradimas Daukanto tekstuose
- 59 1.6.1.1. *HJ*

66	1.6.1.2. <i>JJ</i>
70	1.6.1.3. <i>HJ</i> redagavimas
82	1.6.1.4. <i>PaP</i>
86	1.6.1.5. <i>KGi</i>
87	1.6.1.6. <i>TKi</i>
87	1.6.1.7. Apibendrinimas
88	1.6.2. Asmeninio įvardžio <i>jis</i> rašymas
88	1.6.2.1. <i>HJ</i> ir <i>JJ</i>
95	1.6.2.2. <i>PaP</i>
96	1.6.2.3. <i>KGi</i>
97	1.6.3. Galūnės <i>-is</i> raiška <-is, -ijs, -ys>
97	1.6.3.1. <i>HJ</i>
103	1.6.3.2. <i>JJ</i>
104	1.6.3.3. <i>PaP</i>
105	1.6.3.4. <i>KGi</i>
106	1.6.3.5. <i>TKi</i>
106	1.6.3.6. <j> žymėjimas
107	1.6.3.7. <-ijs, -ys> santykis su <î> ir su <i>ijs</i> 'jis'
108	1.6.4. Instr. pl. m. galūnės diftongizavimas
108	1.6.4.1. <i>HJ</i>
108	1.6.4.2. <i>JJ</i>
109	1.6.4.3. <i>PaP</i>
113	1.6.4.4. <i>KGi</i> ir <i>TKi</i>
114	1.6.4.5. Apibendrinimas
114	1.6.5. Antrasis [e] grafinės raiškos varijavimo šaknyje tipas
115	1.6.5.1. <i>HJ</i>
116	1.6.5.2. <i>HJ</i> 1–12 ir <i>JJ</i>
116	1.6.5.3. <i>PaP</i>
118	1.6.5.4. <i>KGi</i> ir <i>TKi</i>
118	1.6.5.5. Apibendrinimas
119	1.6.6. Trečiasis [e] raiškos varijavimo šaknyje tipas
119	1.6.6.1. <i>HJ</i>
120	1.6.6.2. <i>HJ</i> 1–12 ir <i>JJ</i>
120	1.6.6.3. <i>PaP</i>
120	1.6.6.4. <i>KGi</i> ir <i>TKi</i>
121	1.6.6.5. Apibendrinimas
121	1.7. Neortografiniai <i>HJ, JJ, PaP, KGi</i> ir <i>TKi</i> rankraščių datavimo veiksniai
121	1.7.1. Popierius
124	1.7.2. <i>JJ</i> ir <i>PaP</i> „Persergėjimai“
127	1.7.3. <i>IZ</i> „Persergėjimas“
132	1.8. Apibendrinimas
132	1.8.1. <i>HJ, JJ, PaP, KGi</i> ir <i>TKi</i> rašybos ypatybės, sutampančios su <i>IZ</i> rašyba
132	1.8.2. <i>HJ, JJ, PaP, KGi</i> ir <i>TKi</i> tarpusavio rašybos skirtumai ir jų chronologija

132	1.8.2.1. <i>HJ</i> redagavimo sluoksnius
133	1.8.2.2. <î>
133	1.8.2.3. Asmeninis įvardis <i>jis</i> 'jis'
134	1.8.2.4. Galūnės <i>-is</i> : <-is, -ijs, -ys>
135	1.8.2.5. Instr. pl. m. galūnės diftongizavimas
135	1.8.2.6. Antrasis [ėi] grafinės raiškos varijavimo šaknyje tipas
136	1.8.2.7. Trečiasis [ėi] raiškos varijavimo šaknyje tipas
136	1.8.3. <i>HJ, JJ, PaP, KGi</i> ir <i>TKi</i> rankraščių eiliškumas
137	1.8.4. Chronologinės sąsajos
139	1.9. <i>Pasakos masių</i>
141	1.10. <i>Margumynai</i>
142	1.10.1. <i>Ma</i> 1–4 ir 7–10
143	1.10.1.1. <i>Ma</i> 1–4 („Vocabularium“ [Voc])
148	1.10.1.1.1. <i>Ma</i> 1–4 („Vocabularium“) rašyba
150	1.10.1.2. <i>Ma</i> 7–10
150	1.10.2. <i>Ma</i> 5–6
151	1.10.3. <i>Ma</i> 11–66
152	1.10.3.1. <i>Ma</i> 11
152	1.10.3.2. <i>Ma</i> 11–14
152	1.10.3.3. <i>Ma</i> 15–16
152	1.10.3.4. <i>Ma</i> 17–21
152	1.10.3.5. <i>Ma</i> 21–34
153	1.10.3.6. <i>Ma</i> 35–38
153	1.10.3.7. <i>Ma</i> 38–39
153	1.10.3.8. <i>Ma</i> 40–42
153	1.10.3.9. <i>Ma</i> 43
153	1.10.3.10. <i>Ma</i> 44–49
154	1.10.3.11. <i>Ma</i> 49–51
154	1.10.3.12. <i>Ma</i> 51–54
154	1.10.3.13. <i>Ma</i> 54–56
154	1.10.3.14. <i>Ma</i> 57–66
154	1.10.3.15. <i>HJ</i> datavimas
155	1.10.4. <i>Ma</i> 67–68
155	1.10.5. <i>Ma</i> 69–92
156	1.10.5.1. <i>Ma</i> 69–77
157	1.10.5.2. <i>Ma</i> 77–79 (MU)
163	1.10.5.3. <i>Ma</i> 79–92
163	1.10.6. <i>Ma</i> 93–100
163	1.10.6.1. <i>Ma</i> 93–96
163	1.10.6.2. <i>Ma</i> 97
164	1.10.6.3. <i>Ma</i> 97–98
164	1.10.6.4. <i>Ma</i> 98 (JIF)
166	1.10.6.5. <i>Ma</i> 99–100

Pratarmė

Daug metų rašiusiam dvidešimties tomų *Lietuvių kalbos žodyną* leksikografiui Antanui Balašaičiui apie 1983–1984 m. pasakiau imsiąsis disertacijos apie Simono Daukanto rankraštinių *Didįjį lenkų–lietuvių kalbų žodyną (DLL)*. Jis, pamenu, pakraipęs galvą pasamprotavo: „geriau rašytum apie Lauryno Ivinskio rankraštį – tai daug kokybiškesnis žodynas, ir kirčiuotas, ir gramatinės informacijos apie žodžius ten daug“. Temą tyrimui buvau pasirinkęs ne pats, ją siūlė būsimosios disertacijos vadovas Jonas Palionis. Jam buvo įstrigusi leksikografijos istoriko Jono Kruopo dar 1961 m. pareikšta mintis: „S. Daukanto lenkų–lietuvių kalbų žodynui išanalizuoti ir apibūdinti reikalingas specialus tyrinėjimas, kurio neatidėliodami turi imtis mūsų leksikografai“¹. Palionis, iš mano lūpų išgirdęs apie Ivinskio žodyno kokybę, tik tarstelėjo: „Daukantas daug iškilesnė asmenybė“. Bent prieš du dešimtmečius skelbta Kruopo mintis Palionio galvoje liko nepajudinta – mano disertacijos tema nepasikeitė. Nuo tada visgi žinojau, kad Daukanto kalbinių raštų kokybė gali rodytis prastesnė už jo amžininkų, nors asmenybė ir buvo „iškilesnė“. Klausimas, kodėl.

¹ Kruopas 1961, 306.

Atsakymas po truputį piršosi analizuojant *DLL*. Tame žodyne sukūręs apie 3 800 naujadarų, bet nepateikęs jokių gramatinių kvalifikatorių, Daukantas pasirodė nelabai ir besidomįs gramatiniais rodikliais, nors tikėtinam skaitytojui jų būtų trūkę. Pagrindinis Daukanto tikslas nebuvo rengti žodyną kaip praktinę priemonę kalbai mokytis, jai geriau perprasti ir tiksliau vartoti. Jam labiausiai rūpėjo demonstruoti lietuvių kalbos leksikos turtinumą, parodyti, kad kiekvienas lenkiškas žodis turi lietuvišką atitikmenį, kad lietuvių kalboje ne mažiau žodžių nei lenkų. Daukanto galvoje sukosi politinė mintis: lietuvių kalbos skeptikams ar kritikams atskleisti lietuvių kalbos žodingumą, pademonstruoti savų žodžių gausą, to meto supratimu, būtiną kalbos savarankiškumui įrodyti. Žodynas Daukantui buvo ne tiek kalbos vadovas, kiek politinis ginklas. Ir kartu tai buvo jo žodžių kolekcija – Daukantas jautė aistrą žodžiams – rinkdavo sinonimus, senus archajiškus žodžius, savo šnektos leksiką, kūrė neologizmus – žymėdavosi jų ant įvairių juodraštinų lapų ir skiaučių. Tiesiog buvo žodžių kolekcininkas.

Kalba Daukantui rodė tautos galybę. Svarbiausia kalbos raiška jam buvo žodžiai. Taip pat reikšminga tos raiškos grafinė forma – ortografija. Orhano Pamuko herojus Farukas, parafrazuodamas Erazmą Roterdamietį, knygoje *Silent House* sakė: „if someone were to go to the moon and look down at the earth and see everything happening all at once, what would he think? Maybe he would think it was all confusion“². Iš tolo ir Daukanto ortografija atrodo sujaukta. Tačiau nusileidus ant žemės jo rašybos variantai rikiuojasi vienas po kito pagal savitą tvarką, leidžia geriau pastebėti, perprasti Daukanto ieškojimų, svyravimų bei apsisprendimų logiką, chronologiją, keitimų motyvaciją, jo rašybos prioritetus, politines ambicijas bei aspiracijas.

Daukanto tekstai – knygos ir rankraščiai, švarraščiai, pusiau švarraščiai, skiautės, fragmentai, atplaišos, minčių srautai ar jų nuotrupos, sykiu sudarantys visumą ir ją ardantys, tarsi turiningo gyvenimo žymekliai, sukaišioti į praeities audinį, atsitiktinai išlikę ar saugoti tyčia, aplenkę savo kontekstus ir priekaištingai styrantys tarsi reikšmes išbarstę antikiniai Kretos įrašai. Mėginti atkurti jų tvarką, seką, rikiuoti chronologiškai, gairinti kontekstus ir ryšius – tokia galėtų būti antipostmoderniška šio tyrimo pastanga. Ieškoti tvarkos netvarkoje. Lipdyti kūrėjo portretą iš raidžių, jų iškilumo ir svarbos, atsitiktinumo ir efemeriškumo, kūrybos entuziazmo ir nevilties. Rekonstruoti kaitos ir stabilumo dichotomiją.

* * *

Rygos ir Sankt Peterburgo laikotarpių ortografijos analizė galėtų būti tam tikras pagrindas ateityje rengti akademinis Daukanto raštus. Anksčiau tokių planų būta ne vieno. Bene pirmasis – Eduardo Volterio sumanytas, Kazimiero Būgos užrašytas 1903 m. suprojektuotoje programoje „lietuviškajai sekcijai prie slaviškojo surinkimo“, kurio 10 punktus skambėjo taip: „Apí išleidimą pilnos Daugkantò raštų rinkmenės“³, nors toji programa ir teliko deklaracija.

Kitą kartą Daukanto raštų idėją fiksavo Jurgis Lebedys, jis parengė dviejų Daukanto *pilnų* raštų leidimo projektus, vieną 10 tomų, kitą, trumpesnį – aštuonių⁴. Juozo Girdzijausko žodžiais: „1947 metais [...], konsultuodamas Grožinės literatūros leidyklą, paruošė kruopščiai apgalvotą pilno S. Daukanto raštų leidimo projektą (du jo variantus)“⁵. Projekto komentaruose Lebedys netgi apžvelgė, kaip penkiais skirtingais būdais galima būtų perteikti Daukanto lietuvių kalbą; pavyzdžiui, pirmuoju būdu galėtų būti spausdinama „originalo kalba ir rašyba“, ketvirtuoju – „[v]ertimas bendrinėn kalbon pagarsiui, maža tepakeisdamas originalą, padėtų S. Daukantą suprasti visų tarmių skaitytojams [...], suteiktų bendrinės kalbos atspalvį, nepanaikindamas žemaitiškojo kolorito. Bet tai būtų vis dėlto kalba, kuria niekas dar nekalbėjo ir nekalba“⁶.

Nei vienas, nei kitas Lebedžio projektas įgyvendinti nė nepradėtas. Tik 1955 m. Meilė Lukšienė sudarė Daukanto *Rinktinius raštus*, sudėjo į

² Pamuk 2012, 238; vertimas: „jei kas nors nukaktų į Mėnulį ir pasižiūrėtų į Žemę, ir viską pamatytų vykstant iš karto, ką pagalvotų? Galbūt pamanytų, kad viskas yra maišasis“.

³ Mikulėnienė 2018, 253–257; ši programa jau buvo skelbta anksčiau: „Apie išleidimą pilnos Daukanto raštų rinkmenės“ (Tumas 1921, 69).

⁴ Lebedys 1972b, 273–288.

⁵ Lebedys 1972b, 295.

⁶ Lebedys 1972b, 286.